

აკაკი ჩიქობავა

ოდისის სამთავროს საუფლისწულოები

XV-XVIII საუკუნეების საქართველოში გაბატონებული იყო მიწის მფლობელობის თავადური ანუ სამამულო (საგვარეულო-სამემკვიდრეო) ფორმა. თვით სათავადოში კი ფეოდალური საკუთრების 3 ფორმა გვხვდება:

1) „სახასო“ (საერთო მამული); 2) „საუფლისწულო“ და 3) „სათავისთავო“ (პირადი ქონება, ნასყიდი, მზითვი და ა.შ.).¹

სათავადოთა წარმოშობა საქართველოში ფეოდალური „დაჩიხულობის“ შედეგია. XIV-XVI საუკუნეებში „ფეოდალიზმის კრიზისმა“ ევროპაში „ახალი ხანის“ წარმოშობა განაპირობა.² ამის პარალელურად საქართველოში „ჩიხია“, რაც „ფეოდალიზმის კრიზისის“ საპირისპირო მოვლენაა.

სათავადო დასავლეთ საქართველოში, ისე როგორც აღმოსავლეთ საქართველოში, მსხვილ ფეოდალურ სამფლობელოს წარმოადგენდა, თუმცა, ო. სოსელიას აზრით, სათავადო დასავლეთ საქართველოში პოლიტიკურ-ორგანიზაციულად უფრო სრულყოფილი, გამოკვეთილი და ცენტრთან უფრო სუსტად დამოკიდებული ფეოდალური სამფლობელო იყო, ვიდრე აღმოსავლეთ საქართველოში.³

ოდისის სამთავროში „სალიპარტიანოს“ სახელწოდებით არსებობდა დიდი სათავადო, რომელიც ოდიშის მთავართა გვერდითი შტოს სამფლობელოს, ანუ საუფლისწულოს, წარმოადგენდა. ჩვენი აზრით, სალიპარტიანო XIV-XV საუკუნეების მიჯნაზე უნდა წარმოქმნილიყო, რაზედაც ქვემოთ გვექნება საუბარი.

¹ გ. ჯამბურია. ქართული ფეოდალური ურთიერთობის ისტორიიდან (სომხით-საბარათიანოს სათავადოები). თბ. 1955, გვ. 139-140; დ. გვრიტიშვილი ნარკვევები საქართველოს ისტორიიდან. ტ. II. თბ. 1965, გვ. 76-79.

² დ. ნინიძე. ბაგრატიონთა სამეფო განშტოებათა ისტორია (XIII-XVIII საუკუნეებში). თბ. 2004, გვ. 96.

³ ო. სოსელია. ფეოდალური ხანის დასავლეთ საქართველოს ისტორიიდან (სათავადოთა სისტემა), თბ. 1966, გვ. 53.

სალიპარტიანოს წარმოშობისა და განვითარების ისტორიას თავის დროზე შეეხნენ შემდეგი მკვლევრები: ექ. თაყაიშვილი,⁴ თ. ბერაძე,⁵ შ. ჯღარაკავა⁶ და ო. სოსელია.⁷ ასევე, გარკვეული ადგილი დაუთმო ილ. ანთელავამ თავის წიგნში „ლევან II დადიანი“.⁸

ნაშრომში განვიხილავთ სალიპარტიანოს წარმოქმნის საკითხს, მის საზღვრებს და თვით ლიპარტიანთა სტატუსს.

ვახუშტი ბატონიშვილი სალიპარტიანოს ასე გვისახავს: „და არს ჭყონდიდიდამ უნაგირამდე მთის ძირი სალიპარტიანო (არშიაზე R-სალიპარტიანო). არიან ამ ადგილთა შინა მოსახლენი მთავარნი და აზნაურნი. და არს ქუეყანა (ხაზი ჩვენია – ა. ჩ.) ესე მზგავსი ვაკისა და უმეტეს ნაყოფიანი და ტყიანი“.⁹

სალიპარტიანო ჩვენ გვესახება, როგორც ისტორიულ-გეოგრაფიული „ქვეყანა“. ანალოგია შეიძლება მოიძებნოს „სავახტანგოსა“ და „სამუხრანბატონოსთან“¹⁰ (ეს სამივე „ქვეყანა“ საუფლისწულოს წარმოადგენს, თუმცა მათი წარმოქმნა, ჩვენი აზრით, სხვადასხვა მიზეზმა განაპირობა). ნ. ბერძენიშვილსაც სალიპარტიანო ისტორიულ-გეოგრაფიულ „ქვეყანად“¹¹ წარმოუდგენია, მისი თქმით, ის არის „ჭყონდიდის ქვეყანა“ და ნაადრევი „ონოგურიის ქვეყანა“.

პირველი ლიპარტიანი, რომელიც წყაროებში დასტურდება, ეს არის შამადავლა ლიპარტიანი, ის მოხსენიებულია თოფურეძეთა სასისხლო სიგელში,¹² რომელიც საქართველოს მეფის ალექსანდრე I (1412-1442) დიდის

⁴ ექ. თაყაიშვილი. ნიმუშები სამეგრელოს სიგელ-გუჯრებისა. გაზ. „ივერია“. 1891. №213.

⁵ თ. ბერაძე. ერთი საკითხი სამეგრელოს ისტორიული გეოგრაფიიდან. საქართველოს ისტორიულ-გეოგრაფიული კრებული (სიგე). II. თბ. 1964, გვ. 115-131.

⁶ შ. ჯღარაკავა. სალიპარტიანო (ისტორიულ-გეოგრაფიული მიმოხილვა). თსუ-ს შრომები, ტ. 113. თბ. 1965, გვ. 268-295

⁷ ო. სოსელია. ნარკვევები ფეოდალური ხანის დასავლეთ საქართველოს სოციალურ-პოლიტიკური ისტორიიდან (სათავადოები), ტ. III. თბ. 1990, გვ. 85-91.

⁸ ილ. ანთელავა. ლევან II დადიანი. თბ. 1990.

⁹ ვახუშტი ბატონიშვილი, აღწერა სამეფოსა საქართველოსა. ქართლის ცხოვრება. ტექსტი დადგენილი ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით სიმონ ყაუხჩიშვილის მიერ. ტ. IV. თბ. 1973, გვ. 777.

¹⁰ დ. ნინიძე. ბაგრატიონთა სამეფო განშტოებათა ისტორია, გვ. 147-202; დ. ნინიძე. საქართველოს ისტორიული გეოგრაფია (მითითებები სადეკლო კურსისათვის). თბ. 2005, გვ. 57-59.

¹¹ ნ. ბერძენიშვილი. საქართველოს ისტორიის საკითხები. თბ. 1990, გვ.536. 462.

¹² ექ. თაყაიშვილი. ნიმუშები სამეგრელოს სიგელ-გუჯრებისა. №213, გვ. 3; ექ. თაყაიშვილი. საქართველოს სიძველენი. ტ. II. ტფ. 1909, გვ. 37.

თანამედროვეა. ყველა, ვინც კი სალიპარტიანოს საკითხს შეეხო, ამ ცნობას ეჭვით უყურებს, რადგან საქმე გვაქვს სასისხლო სიგელთან.¹³ ჩვენი აზრით, ამ ცნობის უარყოფა იმ მოტივით, რომ ის სასისხლო სიგელშია მოცემული, არაარგუმენტირებულია და ვერ გავიაზრებთ. ჩვენ ვემხრობით იმ მეცნიერთა მოსაზრებებს, რომელთათვის გარკვეული ცნობები „სასისხლო სიგელებში“ ეჭვს არ იწვევს.¹⁴

ჩვენთვის საინტერესო ინფორმაციას მივაგენით ქ. სიგუას სადისერტაციო ნაშრომში „ოდიშის სამთავრო XVI საუკუნის მეორე ნახევარში“. დისერტანტი, როდესაც ეხება „სალიპარტიანოს“ საკითხს, ყველაზე ადრინდელ ლიპარტიანად მას დასახელებული ჰყავს აბესალომ ტულუშის მიერ მარტვილის ტაძრის ერთ ახალ წარწერაში ნახსენები „ოზბეგ ლიპარტიანი“¹⁵ (აღნიშნულ საკითხთან დაკავშირებით ჩვენ ვესაუბრეთ ბატონ აბესალომ ტულუშს, მისი თქმით, ეს წარწერა ფრესკული ხასიათისაა). ავტორი „ოზბეგ ლიპარტიანს“ აიგივებს წყაროებში ცნობილ ოზბეგ დადიანთან,¹⁶ რომლის საფლავის ქვა აღმოჩენილია სოფელ ჭლოუში (ოჩამჩირის რ-ნი), შესაბამისი წარწერით:¹⁷

„ერისთავთა ერისთავი
მანდატურთუხუცესი
დადიან, ოზბეგს, შეუნდვენ
ღმერთმან“.¹⁸

იგივე, ოზბეგ დადიანი იხსენიება დანიელ ცაიშელის მიერ გაცემულ საბუთში (ლაბსყალდის) დემეტრე მეფესთან ერთად.¹⁹ აღნიშნული საბუთი ვალერი სილოგავამ 1445-1452 წლებით დაათარილა და დემეტრე მეფე, მისი აზრით, უნდა იყოს ალექსანდრე I (1412-1442) დიდის ვაჟი.²⁰ დავით ნინიძეც,

¹³ თ. ბერაძე. ერთი საკითხი სამეგრელოს ისტორიული გეოგრაფიიდან, გვ. 376-277.

¹⁴ დ. ნინიძე. სასისხლო სიგელები და „პროვინციის მეფეთა“ ინსტიტუტი. „ახალგაზრდა მეცნიერთა შრომები“. XVI. თბ. 1988.

¹⁵ ქ. სიგუა. ოდიშის სამთავრო XVI საუკუნის მეორე ნახევარში, დისერტაცია ისტორიის მეცნიერებათა კანდიდატის ხარისხის მოსაპოვებლად. თბ. 2001, გვ. 87-88.

¹⁶ პ. ინგოროყვა. სვანეთის საისტორიო ძეგლები, ნაკ. II. ტექსტები. თბ. 1941, გვ. 28.

¹⁷ X. C. Бгажба. Из истории письменности в Абхазии. Труды Абнхазии. XXX. Сухуми. 1959, გვ. 260.

¹⁸ აბ. ტულუში. ერთი წარწერის წაკითხვა-დათარიღებისათვის, „ძეგლის მეგობარი“. 1983. №62, გვ. 35-36. ვ. სილოგავა. სამეგრელო-აფხაზეთის ქართული ეპიგრაფიკა. თბ. 2006, გვ. 289-291.

¹⁹ პ. ინგოროყვა. სვანეთის საისტორიო ძეგლები, ნაკ. II. თბ. 1941, გვ. 28.

²⁰ სვანეთის წერილობითი ძეგლები, ისტორიული საბუთები და სულთა მატრიანე-

ეყრდნობა რა ვალერი სილოგავას, ზემოთ აღნიშნულ დემეტრეს ალექსანდრე I-ის (1412-1442) ძედ – „წყალს იქითის“ მეფედ მიიჩნევს.²¹ ჩვენი აზრით, სათუთა ის ფაქტი, რომ „წყალს იქითის“ „მეფეს“ რაიმე პრეტენზია ჰქონოდა სვანეთზე, ამიტომ გამოვთქვამთ ვარაუდს, რომ წყაროებში ნახსენები დემეტრე უნდა იყოს „ლიხთ იქითის“ ერისთავისა და „მეფის“ ალექსანდრეს ვაჟი დემეტრე, მისი მოღვაწეობა მოდის 1414-1455 წლებზე.²² ასევე, 1414-1455 წლებს ემთხვევა ოზბეგ დადიანის (ლიპარტიანის) მოღვაწეობა. თ. ბერაძეს²³ და მ. ბახტაძეს²⁴ ეს ოზბეგი სვანეთის ერისთავად მიაჩნიათ.

ჩვენი აზრით, ოზბეგი ლიპარიტ I (1412-1470) დადიანის ძმაა. შამადავლა დადიანის (მთავრობა 1470-1475) მცირეწლოვანების პერიოდში, სავარაუდოდ, ის იყო „სალიპარტიანოს“ მფლობელი და გამგებელი, შამადავლას გალიპარტიანების შემდეგ ოზბეგი სვანეთის ერისთავი უნდა გამხდარიყო, რადგან დადიანებს სვანეთზე გარკვეული პრეტენზიები ჰქონდათ (გავიხსენოთ საჟიგ დადიანი სვანთა ერისთავი).²⁵

შემდეგი წარმომადგენელი ლიპარტიანებისა იხსენიება ვახუშტი ბატონიშვილთან, თუმცა უსახელოდ. იმერეთის მეფე გიორგი II-ს უღალატა თავისმა ბიძაშვილმა ქაიხოსრო ვახტანგის ძემ, რომელმაც მოიმხრო „დადიანი და იმან იშუელა ჭილაძე ვარაზა ლიპარტიანით ოდიშრით“. ბრძოლა მოხდა იანეთს 1568 წელს, სადაც გიორგი მეფემ გაიმარჯვა.²⁶

ცაიშის ერთ-ერთ გულანში მოხსენიებულია ვინმე მანა ლიპარტიანის ასული, რომელიც გულიანის გადამწერია. მანა XVI ს. 70-იანი წლების მოღვაწე უნდა იყოს, თ. ბერაძეს ის ვახუშტისთან მოხსენიებული, უსახელო ლიპარტიანის ქალიშვილად მიაჩნია.²⁷

ამის შემდეგ მოხსენიებული ლიპარტიანი არის სპეციალისტებისთვის კარგად ნაცნობი, გიორგი ლიპარტიანი, ლევან II (1611-1657) დადიანის

ბი, ტექსტები გამოსაცემად მოამზადა, გამოკვლევები დაურთო და სამეცნიერო-საცნობარო აპარატი დაურთო ვალერი სილოგავამ. თბ, 1986, გვ. 103-104.

²¹ დ. ნინიძე. „პროვინციის მეფეები XIV-XV საუკუნეების საქართველოში“. თბ. 1995, გვ. 135-137.

²² დ. ნინიძე. ბაგრატიონთა სამეფო განშტოებათა ისტორია, გვ. 77.

²³ თ. ბერაძე. „ოდიშის საერისთავო“. კრ. სამეგრელო, კოლხეთი, ოდიში. თბილისი-ზუგდიდი. 1999, გვ. 143.

²⁴ მ. ბახტაძე. ერისთავობის ინსტიტუტი საქართველოში. თბ. 2003, გვ. 221-224.

²⁵ სვანეთის წერილობითი ძეგლები, გვ. 102-103; მ. ბახტაძე. ერისთავობის ინსტიტუტი საქართველოში, გვ. 219.

²⁶ ვახუშტი ბატონიშვილი. აღწერა სამეფოსა საქართველოსა, გვ. 815-816.

²⁷ თ. ბერაძე. ერთი საკითხი სამეგრელოს ისტორიული გეოგრაფიიდან, გვ. 116.

ბიძა, რომელიც ლევანის მცირეწლოვანობის პერიოდში განაგებდა ოდიშის სამთავროს.²⁸ სამეგრელოში მცხოვრები იტალიელი მისიონერი არქანჯელო ლამბერტი გიორგი ლიპარტიანზე აღნიშნავს: „კაცი ფრიად სამართლიანი და სახელმწიფო საქმეებში კარგად გამოცდილი. ეს გიორგი განაგებდა ყველაფერს ფრიად ერთგულად და ისე მიჰყავდა საქმეები, რომ მისი გამგეობის დროს კოლხიდაში არავითარი არეულობა და აჯანყება არ მომხდარა“.²⁹

გიორგი ლიპარტიანი, რომ ლევან II (1611-1657) დადიანის ბიძა იყო დასტურდება ერთი წარწერითაც:

„ლიპარტიანი ბატონი გიორგი, ძმა ხელმწიფისა მანუჩარისა. ბიძა დიდისა ხელმწიფისა ბატონისა ლევანისა დადიანისა და ძე დიდისა ხელმწიფისა მამია დადიანისა“.³⁰ ამ გიორგი ლიპარტიანს სამი ცოლი უნდა ყოლოდა, თავი ამილახორის ასული,³¹ დადიანის ასული ანა³² და ნესტან-დარეჯან ჭილაძე. გიორგი ლიპარტიანს ჰყავდა ორი ვაჟი, ვამეყი³³ და გიორგი, რომელიც აჭის წმინდა გიორგის ხატის წარწერაში იხსენიება: „გიორგი შოუსტანი დადიანის (ე.ი. ვამეყის) ძმა ლიპარტიანი“. ნესტან-დარეჯან ჭილაძისაგან გიორგი ლიპარტიანს შვილი არ ჰყოლია.³⁴

გიორგი ლიპარტიანს უნდა ყოლოდა კიდევ ორი ქალიშვილი, თამარი და ხორეშანი.³⁵ ეს თამარი უნდა იყოს ქართლის მეფე ლუარსაბ II-ს (1606-1615) დედა, რომელსაც ვახუშტი³⁶ და ბერი ეგნატაშვილი³⁷ მარიამს უწოდებენ („ქალი ლიპარტიანისა“ – ვახუშტი; „ასული ლიპარტიანისა“ – ბერი ეგნატაშვილი).

გიორგი ლიპარტიანს, რომ სხვა ლიპარტიანებიც უსწრებდნენ დასტურ-

²⁸ ილ. ანთელავა. ლევან II დადიანი. თბ. 1990.

²⁹ არქანჯელო ლამბერტი. „სამეგრელოს აღწერა“. იტალიურიდან თარგმნა ალექსანდრე ჭყონიამ, გამოსაცემად მოამზადა და წინასიტყვაობა დაურთო პროფ. ილია ანთელავამ. თბ. 1992, გვ. 23.

³⁰ ექ. თაყაიშვილი. „არქეოლოგიური მოგზაურობა სამეგრელოში“ ძველი საქართველო. ტ. III. ტფ. 1913-1914, გვ. 191.

³¹ ს. კაკაბაძე. დასავლეთ საქართველოს ზოგიერთი ეპიგრაფიული მასალის შესახებ. საისტორიო კრებული. IV. ტფ. 1929, გვ. 109.

³² თ. ბერაძე. ერთი საკითხი სამეგრელოს ისტორიული გეოგრაფიიდან, გვ. 117.

³³ ექ. თაყაიშვილი. „არქეოლოგიური მოგზაურობა სამეგრელოში“, გვ. 191.

³⁴ შ. ჯღარკავა. სალიპარტიანო (ისტორიულ-გეოგრაფიული მიმოხილვა), გვ. 278.

³⁵ კ. გრიგოლია. ზებედე მღვდელმონაზონი და მისი ანდერძი, აკად. ს. ჯანაშიას სახელობის სახელმწიფო მუზეუმის მოამბე. ტ. XVII. 1953, გვ. 51.

³⁶ ვახუშტი ბატონიშვილი. აღწერა სამეფოსა საქართველოსა, გვ. 423.

³⁷ ბერი ეგნატაშვილი. ახალი ქართლის ცხოვრება. ტექსტი პირველი. ქართლის ცხოვრება. ტექსტი დადგენილი ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით სიმონ ყაუხჩიშვილის მიერ. ტ. II. თბ. 1959, გვ. 389.

დება „აფხაზეთის საკათალიკოზო დიდი იადგარის“ ერთი მინაწერით, სადაც გიორგი ლიპარტიანის შეწირულ მამულზეა ლაპარაკი, აი, რას ვკითხულობთ: „იმ ადგილას ძველი ლიპარტიანებისგანაცა ქონდა ხატს შეწირული კაცები“.³⁸

ჩვენ, მოკლედ წარმოვადგინეთ ინფორმაცია წყაროებში ნახსენები ლიპარტიანების შესახებ, ახლა კი „სალიპარტიანოს“ წარმოშობის საკითხს შევეხებით.

ზემოთ უკვე გვქონდა საუბარი წყაროებში პირველად ნახსენებ შამადავლა და ოზბეგ ლიპარტიანებზე, რომლებიც XV საუკუნის I ნახევრის მოღვაწეები არიან, ანუ ამ პერიოდში „სალიპარტიანო“ უკვე შექმნილი უნდა იყოს.

ვახუშტი ბატონიშვილი სამეგრელოს (ოდიში) აღწერისას მის საზღვრად აღმოსავლეთით მდ. ცხენისწყალს დებს, ჩრდილოეთით – ეგრისის ქედს, სამხრეთით მდ. რიონს, დასავლეთით შავ ზღვას, ხოლო ჩრდილო დასავლეთით „ანაკოფის მცირე“ მთას.³⁹ თ. ბერაძემ სამართლიანად შენიშნა, რომ ვახუშტი ამ შემთხვევაში XV საუკუნის II ნახევრის საზღვრებს გადმოგვცემს, როდესაც საქართველოს სამეფო დაიშალა სამეფო-სამთავროებად.⁴⁰ შემდეგ ვახუშტი იქვე აღნიშნავს, რომ უნაგირას მთას „მზღვრიდნენ ოდესმე იმერთა და ოდიშთა საზღვრად. და არს ჭყონდიდიდამ უნაგირამდე მთის ძირი სალიპარტიანო“.⁴¹ ანუ გამოდის, რომ სალიპარტიანოს ტერიტორია, თუ მთლიანად არა, ნაწილი ადრე იმერეთის შემადგენლობაში შედიოდა, ხოლო შემდგომ ოდიშის შემადგენლობაში, მფლობელობაში გადავიდა.

როდის უნდა მომხდარიყო ეს?

შ. ჯღარკავას აზრით,⁴² ეს უნდა მომხდარიყო XV საუკუნის დასაწყისში, ო. სოსელიას აზრით,⁴³ უნდა მომხდარიყო XIII საუკუნის 20-იან წლებში, XV საუკუნის დასაწყისში ვარაუდობს ასევე თ. ბერაძე.⁴⁴ ჩვენთვის ყველაზე მისაღებია ექვთიმე თაყაიშვილის მოსაზრება,⁴⁵ რომლის მიხედვითაც

³⁸ თ. ბერაძე. ერთი საკითხი სამეგრელოს ისტორიული გეოგრაფიიდან, გვ. 118.

³⁹ ვახუშტი ბატონიშვილი. აღწერა სამეფოსა საქართველოსა, გვ. 776.

⁴⁰ თ. ბერაძე. ვახუშტი ბაგრატიონი და ოდიშის ისტორიული გეოგრაფიის საკითხები, საქართველოს ისტორიული გეოგრაფიის კრებული. ტ. IV. თბ. 1971, გვ. 54.

⁴¹ ვახუშტი ბატონიშვილი. აღწერა სამეფოსა საქართველოსა, გვ. 777.

⁴² შ. ჯღარკავა. სალიპარტიანო (ისტორიულ-გეოგრაფიული მიმოხილვა), გვ. 295.

⁴³ ო. სოსელია. ნარკვევები ფეოდალური ხანის დასავლეთ საქართველოს სოციალურ-პოლიტიკური ისტორიიდან (სათავადოები). ტ. III, გვ. 86.

⁴⁴ თ. ბერაძე ერთი საკითხი სამეგრელოს ისტორიული გეოგრაფიიდან, გვ. 121.

⁴⁵ ექ. თაყაიშვილი. ნიმუშები სამეგრელოს სიგელ-გუჯრებისა. №213, გვ. 3-9.

სალიპარტიანოს პირველი მფლობელი ლიპარიტ I (1470-1475) დადიანი იყო, და მისი სახელიდან უნდა მოდიოდეს სახელწოდება „სალიპარტიანო“. თაყაიშვილს მოჰყავს დავით I დადიანის (ოდიშის მთავარი ჩიქვანთა დინასტია 1840-1853) ცნობა თუ გადმოცემა, რომ სალიპარტიანოში „ოდესმე უცხოვრია რომელსამე ლიპარიტს, დადიანების წინაპრებად წოდებულს: შეძლევ ის სამეგრელოს მთავრის შთამომავალი, რომელიც იქ ბატონობდა, იწოდებინა ლიპარტიანებად“.⁴⁶

როგორ გვესახება სალიპარტიანოს წარმოშობა:

ჩვენთვის ცნობილია, რომ XIV საუკუნეში აქტიურობას იწყებენ „ლიხთ-იმერეთის მეფეები“, რომლებიც განკერძოებისკენ მიისწრაფვიან და ერთიანი საქართველოს მეფეებს არ ემორჩილებიან,⁴⁷ ასეთ ვითარებაში ოდიშის ერისთავი დადიანები ცენტრალური ხელისუფლებას ემხრობიან და იმერეთის „მეფეებს ებრძვიან“.⁴⁸

თ. ბერაძეს, დასაშვებად მიაჩნია, რომ ოდიშის საერისთავოს ცალკე – სამთავროდ გამოყოფის დროს დადიანებს უნაგირას აღმოსავლეთით მდებარე ტერიტორია მიეტაცებინათ,⁴⁹ სადაც შეძლგომ სალიპარტიანო შეიქმნა. ჩვენ ვეთანხმებით კონკრეტულ შენიშვნას.

უნაგირას აღმოსავლეთით მდებარე ტერიტორიის შემოერთება ოდიშის ერისთავის მამია II (1396-1412) დადიანის დროს უნდა მომხდარიყო.

ლიხთ-იმერეთის „მეფეთა“ მოწინააღმდეგე დადიანების მიერ, „მეფეთა“ მფლობელობაში მყოფი ტერიტორიის შემოერთება ცენტრალური ხელისუფლების წინააღმდეგობას არ წააწყდებოდა. ამ შემთხვევაში დადიანებისა და საქართველოს მეფეთა ინტერესი ერთიანდებოდა ლიხთ-იმერეთის „მეფეების“ წინააღმდეგ.

გადავავლოთ თვალი XIV-XV საუკუნეების მიჯნათა „ლიხთ იმერეთს“, რა ხელისშემწყობი პოლიტიკური ვითარებაა დასავლეთ საქართველოში, „სალიპარტიანოს“ მიწების შემოერთებისთვის.

1396 წელს იმერეთში კონსტანტინე „გამეფდა“, ამავე დროს ოდიშის ერისთავი ხდება მამია II (1396-1412) დადიანი. კონსტანტინეს გარდაცვალების შემდგომ ტახტზე ადის მისი ძმისწული დიმიტრი, რომელიც ცდილობს

⁴⁶ ექ. თაყაიშვილი. ნიმუშები სამეგრელოს სიგელ-გუჯრებისა. №213, გვ. 3-9.

⁴⁷ დ. ნინიძე. „პროვინციის მეფეები XIV-XV საუკუნეების საქართველოში“. თბ. 1995.

⁴⁸ ვახუშტი ბატონიშვილი. აღწერა სამეფოსა საქართველოსა, გვ. 803-805.

⁴⁹ თ. ბერაძე. ერთი საკითხი სამეგრელოს ისტორიული გეოგრაფიიდან, გვ. 121.

თავის გავლენას დაუმორჩილოს მამია დადიანი, მათ შორის ბრძოლები 1401 წლამდე გრძელდებოდა, ამ დროს დასავლეთ საქართველოში გადმოდის გიორგი VII და 1401 წელს მამია დადიანის დახმარებით შეიპყრო დიმიტრი და იმერეთში ერთიანი საქართველოს მეფობა აღადგინა.⁵⁰

მამია II (1396-1412) დადიანს, სწორედ დიმიტრისთან ბრძოლის პერიოდში შეეძლო მიეთვისებინა უნაგირას აღმოსავლეთით მდებარე ტერიტორია, დიმიტრის შემპყრობი ერისთავისთვის გიორგი VII შეიძლება ეს ტერიტორია დაეკანონებინა.

მამია II (1396/7-1412) დადიანს ჰყავდა ვაჟი ლიპარიტი (მთავრობისას ლიპარიტ I – 1412-1470). ვიზიარებთ რა, ექ. თაყაიშვილის მოსაზრებას, სწორედ ლიპარიტი მიგვაჩნია სალიპარტიანოს პირველ მფლობელად. ამ შემთხვევაში შემოერთებულ ტერიტორიას ის სავარაუდოდ საუფლისწულო სტატუსით განაგებდა. აქ კი, ჩვენი აზრით, საინტერესო ტენდენცია იკვეთება, ოდიშის მთავართა მიერ შემოერთებულ ტერიტორიაზე თავისი ძმის, შვილის ან ბიძის დასმისა უფლისწულობის სტატუსით, ამაზე ქვემოთ გვექნება საუბარი.

წერილობითი წყაროების სიმცირის გამო გვიძნელდება დავადგინოთ, თუ რა ტერიტორიას მოიცავდა სალიპარტიანო, თუმცა ზოგადი საზღვრების მოხაზვა მაინც შეიძლება.

ზემოთ გვქონდა საუბარი ვახუშტის მიერ სალიპარტიანოს ლოკალიზების შესახებ: „და არს ჭყონდიდიდამ უნაგირამდე მთის ძირი სალიპარტიანო“.⁵¹ ანუ ვახუშტის ის მდინარე ტეხურსა და აბაშას შორის წარმოუდგენია.

წყაროებიდან ირკვევა, რომ სალიპარტიანოს ცენტრი სოფელ ტარჩულში იყო. ერთ-ერთი ხატის წარწერაზე ვკითხულობთ: „დადიანმან პატრომან ლევან... მოვაჭვდინეთ ხატი ესე სახისა თქუენისა და შევამკვეით თვალითა და მარგალიტითა და დავასვენეთ ტარჩულს ლიპარტიანისა სასახლესა კარის ეკლესიასა“.⁵² თ. ბერაძის⁵³ აზრით, ეს ტარჩული ნოქალაქევთან მდებარე ტოპონიმი ტარჩელი უნდა იყოს, გ. ელიავას მიხედვით, ტარჩუ.⁵⁴

გიორგი ლიპარტიანს, სავარაუდოდ, ყმები ეკუთვნოდა სოფელ ობუჯში და ოკალიკეში, მისივე საკუთრება უნდა ყოფილიყო სოფელი ნაგვაზაუ და

⁵⁰ თ. ბერაძე. ერთი საკითხი სამეგრელოს ისტორიული გეოგრაფიიდან, გვ. 804-805. 275.

⁵¹ თ. ბერაძე. ერთი საკითხი სამეგრელოს ისტორიული გეოგრაფიიდან, გვ. 777.

⁵² ექ. თაყაიშვილი. „არქეოლოგიური მოგზაურობა სამეგრელოში“, გვ. 55.

⁵³ თ. ბერაძე. ერთი საკითხი სამეგრელოს ისტორიული გეოგრაფიიდან, გვ. 29.

⁵⁴ გ. ელიავა აბაშისა და ტეხურის ხეობის ისტორიული ღირსშესანიშნაობანი (მეგზური). თბ. 1971, გვ. 38.

ბომბოთი.⁵⁵

შ. ჯღარკავას აზრით, სოფელი ხუნწი სალიპარტიანოს შემადგენლობაში უნდა შევიყვანოთ, რადგან ამ სოფელს გიორგი ლიპარტიანი ხონის საყდარს სწირავს.⁵⁶

ჩვენი ყურადღება მიიქცია მარტვილის ხატის ერთ-ერთმა მინაწერმა, სადაც ვკითხულობთ: „დავასახლეთ ჭაქვიჯს მეჯოგეთ გოშართია შენგელია და ღაყყენეთ სააღაპოთ... აწი ვინცა ეს ჩვენგან გაჩენილი ალაპი მოშალოს ანუ ლიპარტიანმა ანუ სხვა მებატონემ...“⁵⁷ და შემდეგ წყველა-კრულვა მოსდევს. წარწერის შინაარსიდან გამომდინარე ლიპარტიანს, როგორც „მებატონეს“, ჭაქვიჯზე ან იქ მოსახლე რომელიმე გვარზე, რაღაც უფლება გააჩნდა.

სალიპარტიანოს ტერიტორიის ძირითადი ბირთვი ასე უნდა წარმოვიდგინოთ: დასავლეთით ის აღწევდა მთის იმ ზოლს, რომელიც მდინარე ტეხურის მარჯვენა ნაპირს მიუყვება, სამხრეთით ის ჭილაძეთა სამფლობელოს ესაზღვრებოდა, აღმოსავლეთით კი მას საზღვრავდა საჭყონდიდლო მამულები.⁵⁸ თუმცა, სავარაუდოდ, ლიპარტიანებს საზიარო მამულიც ჰქონოდათ, ჭაქვიჯისა (ჭაქვიჯი) და ხუნწის მაგალითზე ეს ნათლად ჩანს, რადგან ჭაქვიჯი დღევანდელი ზუგდიდის რაიონია, ხოლო სოფელი ხუნწი მდინარე ცხენისწყლის პირას მდებარეობს.

სალიპარტიანო, როგორც სათავადო, ტიპურ სენიორიას წარმოადგენდა. გიორგი ლიპარტიანის შეწირულობის წიგნიდან ვიგებთ, რომ მას ჰყოლია: მოურავი სეხნია ნემსაძე (ნეუსაძე), კარის მესტუმრე ივანე რევია და წინამძღვარი ზებედე. ასევე ვიგებთ, რომ ლიპარტიანს სხვა მოხელეებიც ჰყავდა: „ამისა მოწამენი არიან... სხვანი კარისა ჩვენისა ხელის მქონებელნი“.⁵⁹

რაც შეეხება ლიპარტიანის სტატუსს, როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, – გიორგი ლიპარტიანი ლევან II (1611-1657) დადიანის მცირეწლოვანობის უამს ოდიშის მმართველი იყო. თ. ბერაძეს ლიპარტიანობა, ცაიშის დიდი ჯვარცმის ხატზე არსებულ წარწერაზე დაყრდნობით ტიტულად მიაჩნია.⁶⁰ წარწერის შინაარსი შემდეგში მდგომარეობს:

⁵⁵ თ. ბერაძე. ერთი საკითხი სამეგრელოს ისტორიული გეოგრაფიიდან, გვ. 129.

⁵⁶ შ. ჯღარკავა. სალიპარტიანო (ისტორიულ-გეოგრაფიული მიმოხილვა), გვ. 288.

⁵⁷ ექ. თაყაიშვილი. „არქეოლოგიური მოგზაურობა სამეგრელოში“, გვ. 56.

⁵⁸ თ. ბერაძე. ერთი საკითხი სამეგრელოს ისტორიული გეოგრაფიიდან, გვ. 129.

⁵⁹ ს. კაკაბაძე. დასავლეთ საქართველოს საეკლესიო საბუთები. წიგნი II. ტვ. 1921, გვ. 127.

⁶⁰ თ. ბერაძე. ერთი საკითხი სამეგრელოს ისტორიული გეოგრაფიიდან, გვ. 118.

„მოიჭედა და შეიმკო ხატი ესე ბატონობასა მანუჩარის ძის ბატონისა ლევანისა და ლიპარტიანობასა ბატონისა ბიძისა მისისა ბატონის გიორგისა. დმერთმა აღიდნეს ორთავე შინა ცხოვრებასა“. ანუ, მისი თქმით, „ლიპარტიანობა“ დადიანის (მთავრის) შემდეგ მეორე მოხელის ტიტულია.⁶¹

ჩვენი აზრით, „ლიპარტიანობა“ ნიშნავს სალიპარტიანოს ფლობას. აქვე ვიზიარებთ, ილ. ანთელავას მოსაზრებას იმის შესახებ, რომ ლიპარტიანთა ასეთი დაწინაურება არა მათი მოხელეობით, არამედ სამთავროს სახლის უმცროსი შტოს წარმომადგენლობით უნდა აიხსნას.⁶² თუმცა გამოვთქვამთ მოსაზრებას, რომ ლიპარტიანებს, როგორც სამთავრო სახლის გვერდითა შტოს წარმომადგენლებს, ოდიშის სარდლის ფუნქცია უნდა შეეთავსებინათ.

ზემოთ გვქონდა საუბარი იანეთის ბრძოლაზე, სადაც გიორგი II იმერთა მეფეს ქაიხოსრო ვახტანგის ძე (თავისი ბიძაშვილი) აუჯანყდა, რომელმაც დადიანი მოიძხრო, ხოლო დადიანმან „იშუელა ჭილაძე ვარაზა **ლიპარტიანით ოდიშრით**“ (ხაზი ჩვენია – ა.ჩ.).⁶³ როგორც ვხედავთ, დადიანმა დაიხმარა ჭილაძე და ლიპარტიანი კი ოდიშრით.

1614 წელს, შაჰ-აბასი პირველად შემოესია ქართლ-კახეთს, როგორც ზებედე მღვდელმონაზონის ანდერძიდან ირკვევა: „გაილაშქრა მეფის თეიმურაზის საშუელად ძემან კურთხეულისა დადიანისა მანუჩარისამან... პატრონმან ლეონ და ბიძამან ლიპარტიანმან ბატონმან გიორგი“.⁶⁴

შ. ჯღარკავას, გიორგი ლიპარტიანი ამ ლაშქრობის (ოდიშის ლაშქრის) სარდლად მიაჩნია.⁶⁵

დადიანთა პირველი შტოს შემდეგ ოდიშის მთავრის ტიტული, როგორც ვიცით, ჩიქვანთა ხელში გადადის, ხოლო მანამდე კაცია ჩიქვანი ლიპარტიანობას იღებს.⁶⁶ ის იხსენიება წარწერებში, როგორც „ოდიშის თავი და სარდალი“.⁶⁷ ასევე ერთი სიგელიდან ირკვევა, რომ ლიპარტიანის (სავარაუდოდ გიორგი III ლიპარტიანი) პრეროგატივა ყოფილა „ლაშქრად წაბრძანება“.⁶⁸

⁶¹ თ. ბერაძე. ერთი საკითხი სამეგრელოს ისტორიული გეოგრაფიიდან, გვ. 118.

⁶² ილ. ანთელავა. ლევან II დადიანი, გვ. 44.

⁶³ ვახუშტი ბატონიშვილი. აღწერა სამეფოსა საქართველოსა, გვ. 815-816.

⁶⁴ კ. გრიგოლია. ზებედე მღვდელმონაზონი და მისი ანდერძი, აკად. ს. ჯანაშიას სახელობის სახელმწიფო მუზეუმის მოამბე. ტ. XVII. თბ. 1953, გვ. 51.

⁶⁵ შ. ჯღარკავა. სალიპარტიანო (ისტორიულ-გეოგრაფიული მიმოხილვა), გვ. 281.

⁶⁶ ს. მაკალათია. სამეგრელოს ისტორია და ეთნოგრაფია, თამარ მაკალათიას გამოცემა. თბ. 2006, გვ. 188.

⁶⁷ ექ. თაყაიშვილი. „არქეოლოგიური მოგზაურობა სამეგრელოში“, გვ. 121.

⁶⁸ ექ. თაყაიშვილი. საქართველოს სიძველენი. ტ. I. ტფ. 1920, გვ. 31.

გამოვთქვამთ ფრთხილ მოსაზრებას იმის თაობაზე, რომ ლიბარტიანების პირველ შტოს ოდიშის სარდლის მოვალეობა ჰქონდა, ხოლო სალიპარტიანოს ჩიქვანთა ხელში გადასვლის შემდგომ ეს „ხელი“ მათ უნდა მიეღოთ.

ახლა კვლავ დავუბრუნდეთ სალიპარტიანოს შექმნის საკითხს და საუფლისწულოთა წარმოქმნის თავისებურებებს ოდიშის სამთავროში. მოვიყვანთ გარკვეულ მაგალითებს.

„საუფლისწულო“, ეს არის სამამულო საკუთრების ფორმა, რომელიც უფლისწულს (ბატონიშვილს) მიეცემა საერთო, „სახასო“ ქონების ნაწილიდან.⁶⁹ ქართლის სამეფოში გვიან შუა საუკუნეებში არსებული ყველაზე დიდი საუფლისწულოები, ეს არის სამუხრანბატონო და სავახტანგო. სამუხრანბატონო წარმოადგენს ბაგრატიონთა (როგორც სავახტანგო) გვერდითი შტოს საგანმგეოს, რომელიც უშუალოდ სამეფო მამულებისაგან წარმოიქმნა.⁷⁰

ჩვენი დაკვირვებით, ოდიშის სამთავროში „საუფლისწულო“ შემოერთებულ ან ჩამორთმეულ ტერიტორიაზე წარმოიქმნება, როგორც ეს „სალიპარტიანოს“ მაგალითზე მოხდა. სამთავრო სახლისათვის, უფრო სასურველი იქნებოდა, ახლად შემოერთებულ ტერიტორიაზე თავისი ერთგული პირი დაესვა, როგორც ჩვენს შემთხვევაში ჩანს, ესენი მთავართა ძმები, შვილები, ბიძაშვილები ან ბიძები არიან.

მოგვყავს მაგალითები:

1) ვახუშტის თქმით, გიორგი იმერთა მეფემ მოკლა ჯავახ ჭილაძე „რამეთუ მიმდგომიცა იყო დადიანისა და დაიპყრა მამული ჯავახ ჭილაძისა“. ამით შემფრთხილებმა დადიანმა და გურიელმა გაილაშქრეს იმერთა მეფის წინააღმდეგ და „არა აუფლებდნენ გიორგი მეფესა მამულსა ზედა ჭილაძისას. არამედ ნახევარი დაიპყრა დადიანმან და ნახევარი გურიელმან“.⁷¹

ჭილაძეებს ეპყრათ „დიდი მხარე გურიისა და სამეგრელოს შუა. გურიაში მათი სამფლობელო საერისთავომდის მიდიოდა, ესე იგი მათ ეჭირათ მთელი ეხლანდელი მხარე გურიისა, რომელსაც ჰქვია საჯავახო, სამეგრელოს მხრით მათი სამფლობელო, როგორც ირკვევა ეხლა, ბანამდის მიდიოდა. ამ საზღვრებში შედიოდა, გარდა საჯავახოისა ორპირი სამტრედია, ახლანდელი საჭილაო, აბაშა და სეფიეთი“.⁷²

⁶⁹ გ. ჯამბურია. ქართული ფეოდალური ურთიერთობის ისტორიიდან, გვ. 139.

⁷⁰ დ. ნინიძე. ბაგრატიონთა სამეფო განშტოებათა ისტორია, გვ. 147-201. დ. ნინიძე. საქართველოს ისტორიული გეოგრაფია, გვ. 57-79.

⁷¹ ვახუშტი ბატონიშვილი. აღწერა სამეფოსა საქართველოსა, გვ. 816.

⁷² ექ. თაყაიშვილი. არქეოლოგიური მოგზაურობა სამეგრელოში, გვ. 3.

ჭილაძეთა სათავადოს საზღვარი დაახლოებით ასეთი უნდა ყოფილიყო: აღმოსავლეთით, ნაფლადურ-ნაჩხეტაური, დასავლეთით – სოფელი ბანძა თუ – მდინარე ნოლელა, სამხრით – თავად მაჭუტაძეთა სამფლობელო ნიგოეთი, ქვია-ნი და გურიის საერისთავო, ჩრდილოეთით – ქოლობანი და გუგუნაყანათი.⁷³

ასეთი ვრცელი ტერიტორია გაიყვეს დადიანმა და გურიელმა. შემდგომ დადიანის კუთვნილ ჭილაძეთა მამულს ბათულია დადიანი განაგებს, სავარაუდოდ, მას ეს ტერიტორია საუფლისწულოდ უნდა მიეღო, როგორც ეს მოხდა „სალიპარტიანოს“ – უნაგირას აღმოსავლეთით მდებარე ტერიტორიის შემოერთების შემთხვევაში.

რა გვადლევს საფუძველს ბათულია დადიანი ჭილაძეთა მამულის, დადიანის წილის „მფლობელად“ მივიჩნიოთ?

ლევან I (1533-1557 ერისთავი, 1557-1572 ოდიშის I მთავარი „ხელმწიფე“) დადიანის შემდგომ ოდიშის სამთავრო ტახტზე ადის მისი ვაჟი გიორგი III (1572-73, მეორედ 1578/9-1582) დადიანი,⁷⁴ მას ტახტს ეცილება ძმა მამია IV (1573-1578/9, მეორედ 1582-1590) დადიანი. საბოლოოდ გიორგი იმერთა მეფემ შეარიგა გიორგი III დადიანი და მისი ძმა მამია, მთავრად კი გიორგი ავიდა, მეორედ, 1578/9-1582 წლებში.⁷⁵

გაიგო რა ძმების შერიგების ამბავი მათმა ბიძამ ბათულიამ, „შეიყარა საჯავახოელნი და წარმოვიდა საღალატოდ გიორგი დადიანისა“, ⁷⁶ რადგან ბათულია და გიორგი დადიანი მტრობდნენ ერთმანეთს, ამ უკანასკნელმა მას ცოლი წაართვა და თვითონ შეირთო.⁷⁷ გიორგიმ დაასწრო ლაშქრის შეკრება და ბათულია უკან გაბრუნდა საჯავახოს.⁷⁸

როგორც ვხედავთ, ბათულია საჯავახოს მფლობელი ჩანს, ამასთან დაკავშირებით შევადარეთ ვახუშტის, ბერი ეგნატაშვილის, „ქართლის ცხოვრების“ მესამე ტექსტი და ნიკო დადიანისეული „ქართველთა ცხოვრება“.

ვახუშტისთან ვკითხულობთ: „ბათულამ, ბიძამან დადიანისამან **შემოიკრიბა საჯავახო, რამეთუ მას ეპყრა იგი** (ხაზი ყველგან ჩვენია – ა.ჩ.) და

⁷³ ო. სოსელია. ნარკვევები ფეოდალური ხანის დასავლეთ საქართველოს სოციალურ-პოლიტიკური ისტორიიდან (სათავადოები). ტ. I, გვ. 275.

⁷⁴ თ. ბერაძე. ოდიშის მთავართა ქრონოლოგიური სია, ჟურნ.: „ანალები“. თბ. 2000. №2, გვ. 26-28.

⁷⁵ თ. ბერაძე. ერთი საკითხი სამეგრელოს ისტორიული გეოგრაფიიდან, გვ. 818; თ. ბერაძე. ოდიშის მთავართა ქრონოლოგიური სია, გვ. 26-28.

⁷⁶ ბერი ეგნატაშვილი. ახალი ქართლის ცხოვრება, ტექსტი პირველი, გვ. 362.

⁷⁷ თ. ბერაძე. ერთი საკითხი სამეგრელოს ისტორიული გეოგრაფიიდან, გვ. 815.

⁷⁸ ბერი ეგნატაშვილი. ახალი ქართლის ცხოვრება. ტექსტი პირველი, გვ. 362.

მოიბირნა ვინამენიცა მეგრელნი“.⁷⁹

ბერი ეგნატაშვილთან: უკუქცეული ბათულია „წარვიდა თუისად საჯავახოლ“.⁸⁰

ნიკო დადიანთან: „და ამ ბათულიას ეპყრა საჯავახო, მიცემული წილად დადიანისაგან“.⁸¹

ო. სოსელიას აზრითაც, ბათულია ფლობდა საჯავახოს, რადგან იოანე ბატონიშვილს ის გვართა სიაში ყავს შეყვანილი და „საჯავახოს თავადს“ ეძახის.⁸²

ვისგან უნდა მიეღო ბათულიას „საჯავახო“?

სავარაუდოდ, „საჯავახო“, ბათულიამ თავისი ძმის ლევან I (1533-1572) დადიანისაგან მიიღო. გიორგი III (1572-1573, მეორედ 1578/9-1982) დადიანის დროს ეს ვერ მოხდებოდა, რადგან ისინი, როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, ერთმანეთს მტრობდნენ. ბოლოს ბათულია ტრაგიკულად ამთავრებს თავის ცხოვრებას.⁸³

2) გიორგი III-სა და მამია IV დადიანებს შორის უთანხმოების შემდეგ, როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, ისინი იმერთა მეფე გიორგიმ შეარიგა: „გიორგი დასუეს დადიანადვე, ხოლო მამიას მისცეს ჭილაძისა და რევაზის მამულნი“.⁸⁴ ბერი ეგნატაშვილთან კი ვკითხულობთ „მამია დადიანს ლომკაცი ჭილაძისეული და რევაზისეული დაანებეს“.⁸⁵ „ქართლის ცხოვრების“ მესამე ტექსტში კი წერია: „მაშინ მამია დადიანს მისცეს სარჩოდ (ხაზი ჩვენია – ა. ჩ.) ლომკაცის ჭილაძისეული და რევაზისეული“.⁸⁶

შეიძლება ვიფიქროთ, რომ ბათულია დადიანი მამიასათვის ჭილაძისეული მამულის გადაცემამ აღაშფოთა, რადგან მასაც ჭილაძის ნაქონი „ეპყრა თუისად“. თუმცა შემდგომმა მოვლენებმა აჩვენა, რომ მამიას კუთვნილ მიწას არაფერი აქვს საერთო ბათულიას საკუთრებასთან.⁸⁷

⁷⁹ ვახუშტი ბატონიშვილი. აღწერა სამეფოსა საქართველოსა, გვ. 818.

⁸⁰ ბერი ეგნატაშვილი. ახალი ქართლის ცხოვრება, ტექსტი პირველი, გვ. 362.

⁸¹ ნიკო დადიანი. ქართველთ ცხოვრება. ტექსტი გამოსცა წინასიტყვაობა და ლექსიკონი დაურთო შ. ბურჯანაძემ. თბ. 1962, გვ. 158.

⁸² ო. სოსელია. ნარკვევები ფეოდალური ხანის დასავლეთ საქართველოს სოციალურ-პოლიტიკური ისტორიიდან (სათავადოები). ტ. I, გვ. 279.

⁸³ თ. ბერაძე. ერთი საკითხი სამეგრელოს ისტორიული გეოგრაფიიდან, გვ. 818.

⁸⁴ ვახუშტი ბატონიშვილი. აღწერა სამეფოსა საქართველოსა, გვ. 816.

⁸⁵ ბერი ეგნატაშვილი. ახალი ქართლის ცხოვრება. ტექსტი პირველი, გვ. 362.

⁸⁶ ქართლის ცხოვრება. ტ. II, გვ. 504.

⁸⁷ ვახუშტი ბატონიშვილი. აღწერა სამეფოსა საქართველოსა, გვ. 818.

აქ გამოიკვეთა კიდევ ერთი „საუფლისწულოს“ საკითხი, რომელიც მამია IV დადიანს გადაეცა. ისმის კითხვა, ვინ არიან ლომკაც ჭილაძე და რევაზი ან რევანოზი?

ჯაფარიძეთა სასისხლო სიგელში მოხსენიებულია ლომკაც ჭელიძე, ის მამია დადიანისა და ალექსანდრე მეფის გვერდით იხსენიება.⁸⁸ აქ მოხსენიებული ალექსანდრე უნდა იყოს „პროვინციის მეფე“ ლიხთ-იქითისა 1478-1484, ხოლო შემდგომ იმერეთის მეფე 1484-1510 წწ.⁸⁹ მამია დადიანი კირიგით მამია III 1503-1533 წწ.⁹⁰ აქედან გამომდინარე ლომკაც ჭილაძე დაახლოებით 1503-1510 წწ. მოღვაწე უნდა იყოს.

ლომკაც ჭილაძე, ასევე, იხსენიება მოქვის ომფორის წარწერაზე: „სულსა ლომკაცისა ჭილაძისა და მეუღლისა მისსა კონდაკეს შ-ნს შეუნდვენი ღ-ნ. ა-ნ“.⁹¹ აქ ასევე იხსენიებიან მამია და ლიპარიტ დადიანები.

კიდევ ერთი ლომკაც ჭილაძე იხსენიება 1629 წლის (317+1312+1629) შეწირულობის წიგნში, სადაც საუბარია ლომკაცის მიერ აფხაზეთის საკათალიკოზოსათვის შეწირულ ეკში (სენაკის რ-ნი) მცხოვრებ იოანე გუნიასა და თვალთალეი გუნიას შესახებ.⁹²

ჯაფარიძეთა სასისხლო სიგელში ნახსენები ლომკაცი და 1629 წელს შემწირველი, ო. სოსელიას ერთი და იგივე ადამიანი ჰგონია.⁹³

ჩვენი აზრით, ჯაფარიძეთა სასისხლო სიგელში მოხსენიებული ლომკაც ჭილაძე და მოქვის ომფორის წარწერაზე ნახსენები პიროვნება ერთი და იგივე პირია, ხოლო მას და 1629 წელს შემწირველ ლომკაც ჭილაძეს შორის შუალედი დიდი გამოდის, ასევე პირველის მეუღლეს ჰქვია კანდაკე, მეორისას კი ასტანდარ, ამიტომ, ჩვენი აზრით, ჭილაძეთა გვარში პირობითად ლომკაც I და ლომკაც II უნდა ყოფილიყო, ხოლო მამა დადიანისთვის კი ლომკაც I-ის (პირობითად 1503-1510) მამული უნდა მიეცათ.

მამიასთვის, ასევე, მიუციათ რევაზისეული მამული. ჩვენი აზრით, ეს რევაზი თუ რევაზონიც ჭილაძე უნდა იყოს. ვანიჭებთ რა უპირატესობას

⁸⁸ ს. კაკაბაძე. წერილები და მასალები საქართველოს ისტორიისათვის, გვ. 129.

⁸⁹ დ. ნინიძე. „პროვინციის მეფეები XIV-XV საუკუნეების საქართველოში“, გვ. 176-177.

⁹⁰ გ. არახაძია. ოდიშის ერისთავთა ქრონოლოგიის საკითხისათვის. საისტორიო ძიებანი. 2002. V, გვ. III.

⁹¹ თ. ჟორდანიას. მოქვის ეკლესიაში (აფხაზეთში) ომფორი ისტორიული წარწერებით. გაზ.: „ივერია“. 1902. 2 მაისი. №9, გვ. 3-7.

⁹² ს. კაკაბაძე. დასავლეთ საქართველოს საეკლესიო საბუთები. წიგნი I. ტფ. 1921, გვ. 47.

⁹³ ო. სოსელია. ნარკვევები ფეოდალური ხანის დასავლეთ საქართველოს სოციალურ-პოლიტიკური ისტორიიდან (სათავადოები). ტ. I, გვ. 273.

„ქართლის ცხოვრების“ მესამე ტექსტში ნახსენებ რევანოზს, მას ვაიგივებთ წყაროებში ცნობილ როვანოზ ჭილაძესთან:

„შეიწყალე და აცხოვნე სული როვანოზ ჭილაძე თანამეცხედრე მათი უტანდარ ჩხეტიძის ქალი“. ⁹⁴ ეს როვანოზი უნდა იყოს ლევან II (1611-1657) დადიანის სიმამრი, ნესტან-დარეჯან ჭილაძის მამა. ⁹⁵

დადიანთა ხელში ჭილაძეთა მამულის გადასვლაზე მიგვიითითებს კიდევ ერთი ფაქტი, შხეფის ციხის წარწერა, რომელიც ასე იკითხება:

„+ კოშკი ესე კარისთუალი შედან ალაშენა, შეუნდოს ღმერთმან ამინ; ვინცა სოქუა, შეგინდოს ღმერთმან“. ⁹⁶

თ. ბერაძემ, უარყო წარწერაში ნახსენები შედანის კავშირი შედან (ბედან) დადიანთან და ის ჭილაძეთა გვარის წარმომადგენლად მიიჩნია და გააიგივა XVI საუკუნის გამოჩინებულის წარწერაში ნახსენებ „ჯავახ და შედანთან“. ⁹⁷ ვ. სილოგავა, შხეფის წარწერის შედანს, ზემოთ ნახსენებ ჯავახისა და შედანის მამად მიიჩნევს, ხოლო შხეფის წარწერას XVI საუკუნის II ნახევრით ათარიღებს. ⁹⁸ როგორც ვხედავთ, შხეფის ციხე XVI საუკუნის II ნახევარში ჭილაძეთა ხელშია, ხოლო 1582 წელს, როდესაც გიორგი III დადიანი კვდება, ტახტზე ადის მისი ძმა, მამია IV (1582-1590) დადიანი. გიორგის დარჩა მცირეწლოვანი ძე, რომელიც მამიამ შხეფის ციხეში გამოკეტა, სადაც მან თვითმკვლელობით დაასრულა სიცოცხლე. ⁹⁹ ასევე, შხეფის ციხეში დაამწყვდია მამია IV დადიანმა იმერთა მეფე ლევანი, სადაც გარდაიცვალა კიდევ. აქედან დასკვნა, მამია დადიანს ეკუთვნის ადრე ჭილაძეთა ხელში მყოფი შხეფი, სავარაუდოდ, მან ეს ადგილები უფლისწულობის პერიოდში მიიღო, როდესაც „სარჩოდ“ მიიღო „ლომკაც ჭილაძისეული და რევანოზისეული“. უფრო მოგვიანო პერიოდში ვახუშტი შხეფის ციხეს ასე მოიხსენიებს: „არს შხეფს ციხე ღიდნაშენი და სასახლე დადიანისა“. ¹⁰⁰ აქ უკვე ამკარად ჩანს, რომ შხეფი დადიანთა ხელშია.

3) დადიანთა მიერ შემოერთებულ ტერიტორიაზე გვერდითი შტოს

⁹⁴ ექ. თაყაიშვილი. „არქეოლოგიური მოგზაურობა სამეგრელოში“, გვ. 9-10.

⁹⁵ ო. სოსელია. ნარკვევები ფეოდალური ხანის დასავლეთ საქართველოს სოციალურ-პოლიტიკური ისტორიიდან (სათავადოები). ტ. I, გვ. 283.

⁹⁶ ვ. სილოგავა. სამეგრელო-აფხაზეთის ქართული ეპიგრაფიკა, გვ. 82.

⁹⁷ თ. ბერაძე. ოდიშის პოლიტიკური გეოგრაფიიდან. სიგკ. III. 1967, გვ. 167-168.

⁹⁸ ვ. სილოგავა. სამეგრელო-აფხაზეთის ქართული ეპიგრაფიკა, გვ. 185.

⁹⁹ ვახუშტი ბატონიშვილი. აღწერა სამეფოსა საქართველოსა, გვ. 821. თ. ბერაძე. ოდიშის მთავართა ქრონოლოგიური სია, გვ. 504.

¹⁰⁰ ვახუშტი ბატონიშვილი. აღწერა სამეფოსა საქართველოსა, გვ. 777.

დასმის პარალელურად ისინი ასეთივე ხერხს მიმართავენ იმ ტერიტორიების (ჩვენს შემთხვევაში სვანეთის საერისთავო და გურიის საერისთავო) მიმართ, რომელზეც რაიმე სახის პრეტენზია აქვთ/ჰქონდათ.

წყაროებში გურიელები იხსენიებიან, როგორც დადიანთა ძეები. ორალალიძეთა და კვიციანიშვილთა სასისხლო სიგელში, რომელიც ბოძებულია გიორგი IX-ის მიერ, მოხსენიებული არიან „დადიანი ლიპარიტ და ძე მისი გურიელი მამია“.¹⁰¹

ასევე, ერთ-ერთი ხატის წარწერაში ვკითხულობთ:

„დადიანს გ-ის და ძეუღლესა მ-თსა
რუსუდანს ძეთა მთთა მანდატურთხუცესა
ვამეყს და გურიელსა კახაბერს“.

აქ ნახსენები გიორგი დადიანი XIV საუკუნის მოღვაწეა. ის ოდიშის ერისთავია 1345-1384 წლებში, ვამეყი კი მისი ძეა, ის ერისთავად იჯდა 1384-1396 წლებში, როგორც ვხედავთ, გიორგის ძე და ვამეყის ძმა კახაბერი გურიელის ტიტულს ატარებს.

გურიის მმართველი ორი კახაბერია ცნობილი, კახაბერ I გურიელი გიორგი დადიანის ძე,¹⁰² სწორედ ეს გიორგი და კახაბერი არიან მოხსენიებული ზემოთ აღნიშნული წარწერაში.

ორალალისძეთა-კვიციანიშვილთა სასისხლო სიგელში მოხსენიებული მამია გურიელი არის ოდიშის ერისთავის ლიპარიტ I (1412-1470) დადიანის ძე, მისი მმართველობა გურიაში მოდის 1459-1463 წლებზე. მისი შემდგომი გურიელია მისი ძმა, ასევე ლიპარიტ I დადიანის ძე, კახაბერ II გურიელი, ის ერისთავად 1463-1483 წლებში ზის. კახაბერ II-ის შემდგომ გურიას მართავს მისი ძე გიორგი I გურიელი, მისი მოღვაწეობის წლებია 1483-1512.¹⁰³

მამია გურიელისა და კახაბერ II გურიელის ძმაა ოდიშის ერისთავი შამადავლა (1470-1475) დადიანი.

იმის გათვალისწინებით, რომ გურიაში ლიპარიტ I (1412-1470) დადიანის ძეები მმართველობენ, ხოლო ლიპარიტიანად ოდიშში შამადავლა დადიანია, უფრო დამაჯერებელი ჩანს მოსაზრება ოზბეგ დადიანის სვანთა ერისთავობის შესახებ.¹⁰⁴ ჩვენ, ოზბეგ დადიანი, ლიპარიტ I (1412-1470) და-

¹⁰¹ ექ. თაყაიშვილი. საქართველოს სიძველენი. ტ. II. ტფ. 1909, გვ. 436.

¹⁰² ქ. ჩხატარაიშვილი. გურიის სამთავრო (პოლიტიკური და სოციალურ-ეკონომიკური ისტორიის ნარკვევები). საკანდიდატო დისერტაცია. თბ. 1959, გვ. 348.

¹⁰³ ქ. ჩხატარაიშვილი. გურიის სამთავრო, გვ. 349.

¹⁰⁴ მ. ბახტაძე. ერისთავობის ინსტიტუტი საქართველოში, გვ. 221. თ. ბერაძე. ოდი-

დაიანის ძმად მივიჩნიეთ. ნიშანდობლივია, რომ მის შემდგომ სვანთა ერისთავად მისი ძმისშვილი, ოდიშის ერისთავი შამადავლა (1470-1475) დადიანი უნდა ყოფილიყო.¹⁰⁵

კახაბერ II გურიელი იმდენად კარგი მმართველი ყოფილა, რომ მის შესახებ ზეპირსიტყვიერებაში შემორჩენილა ცნობები, როგორც საუფლისწულოს მფლობელის. ის, სავარაუდოდ, თავისი ძმის მამია გურიელის მმართველობის (1459-1463) დროს გურიაში უფლისწულის სტატუსით მოღვაწეობდა.¹⁰⁶

როგორც ვნახეთ, ოდიშის სამთავროში საუფლისწულოთა წარმოქმნის თავისებური ფორმა არსებობდა. გარკვეული პოლიტიკური კონიუქტურის პირობებში ოდიშის მმართველები, თავისი მეზობლების მიწების ხარჯზე აფართოებენ თავიანთ სამფლობელოს. ახლადშემოერთებულ ტერიტორიაზე დადიანები თავის ერთგულ პირებს, კონკრეტულ შემთხვევაში მთავრად თავის ძმას ან შვილს სვამენ. მათ ეს ტერიტორია უფლისწულობის სტატუსით გადაეცემათ, როგორც ეს მოხდა „სალიპარტიანოს“ შემთხვევაში.

პარალელურად იკვეთება ანალოგიური ტენდენცია იმ ტერიტორიების მიმართ (სვანეთი, გურია), რომელზედაც დადიანებს რაიმე პრეტენზია აქვთ აქაც ისინი თავის ძეს ან ძმას აუფლებენ.

2. წყაროთა ანალიზით გამოიკვეთა, რომ დადიანთა პირველი შტოს მმართველობის პერიოდში, გარდა სალიპარტიანოსი“ არსებობდა სხვა საუფლისწულოები:

1) ბათულია დადიანის, რომელიც შემოერთებულ ტერიტორიას (აქაც იკვეთება ოდიშის სამთავროში საუფლისწულოს წარმოქმნის თავისებურება) საჯავახოს ფლობდა. პირობითად მას „საბათულიო“ ვუწოდეთ.

2) ასევე, არსებობდა მამია IV დადიანის საუფლისწულოები, რომელიც ჭილაძეთა მამულებისაგან უნდა შექმნილიყო.

შის საერისთავო, გვ. 143.

¹⁰⁵ მ. ბახტაძე, ერისთავობის ინსტიტუტი საქართველოში, გვ. 222. 224.

¹⁰⁶ ქ. ჩხატარაიშვილი, გურიის სამთავრო, გვ. 71-72. 401.

Akaki Chikobava

THE “PRINCES’ DOMAINS” IN ODISHI PRINCIPALITY

Summary

There existed the special form of landownership in the Medieval Georgia. It was called the “Prince Domain” and it represented the signoria belonging to the successors to the royal or princely thrones. In Kartli and Kakheti kingdoms the “Prince Domain” was created from the lands of the Royal Domain and was given to the princes, who were ruling it.

“Salipartiano” was the biggest “Prince Domain” in the Odishi (Megrelia) Principality, which belonged to the Dadianis, the ruling house of Odishi Principality. “Salipartiano” has to be created at the edge of the 14-15th cc. as a result of the battles conducted by the Odishi Princes against the “Trans-Likhi Kings” (Western Georgia). Its first owner was Liparit, son of Mamia II Dadiani (1396/97-1412). The domain was named after him and literally means the “property of Liparit”.

The background of the creation of the “Prince Domain” in Odishi Principality was different from the one of the “Princes’ Domains” (“Savakhtango”, “Samukhranbatono”) in the Eastern Georgia. In Odishi Principality the “Prince Domain” is created from the lands taken from the other principalities or confiscated from the lords, and it is ruled by the brother or the uncle of the Prince. The same event is observed in the Kingdom of “Abkhazs” in the 8-9th cc. Therefore, such creation of the “Prince Domain” can be considered as characteristic only to the Western Georgia.

Basing on the analysis of the sources, there were some other “Princes’ Domains” in Odishi Principality, and they also were created on the taken/confiscated territory. The first one was a “Prince Domain” created in “Sadjavakho”, which was ruled by Bathulia, the brother of Levan I Dadiani (1533-1572). We designated it as “Sabathulio” for the further reference. The second one was created on the lands confiscated from the Chiladzes and was ruled by Mamia IV Dadiani (1582-1590), when he was prince during the principality of his brother Giorgi Dadiani.